

Os nomes do exilio (médico, republicano, galego)

David Simón Lorda

Médico. Servicio de Psiquiatría. Complexo Hospitalario de Ourense

*Autor do libro "Médicos ourensanos represaliados en la Guerra Civil y la Posguerra"(2010).

Cad Aten Primaria
Ano 2010
Volume 17
Páx. 264-270

INTRODUCCIÓN

O exilio republicano a consecuencia da Guerra Civil supuxo unha tremenda sangría intelectual, científica e humana para a España de 1936. O descalabro intelectual e científico que supuxo o exilio masivo de investigadores, médicos, odontólogos, farmacéuticos, practicantes, químicos, enxeñeiros, arquitectos, físicos, etc.. na guerra e posguerra está xa moi estudado e demostrado e non pretendemos abundar niso. Tampouco pretendemos reflexionar sobre as consecuencias persoais e familiares do exilio, do desarraigamento, do espazo e o tempo dos exiliados, da nostalgia e do retorno dos "transterrados"... sobre as cales xa reflexionaron moitos autores (por exemplo José Solanes, médico psiquiatra republicano exiliado a Venezuela, no seu libro "Los nombres del exilio" (1991).

Respecto ao exilio médico republicano no seu conxunto, xa ten sido estudado polo médico Francisco Guerra no seu monumental traballo (2003) ou por achegas máis recentes como o libro compilado por Barona (2010). Neste exilio hai que destacar a importancia que tiveron países como México ou Venezuela á hora de acoller a estes galenos exiliados. Case 500 médicos republicanos exiliados chegaron a México neses anos, entre eles moitos galegos como veremos a continuación. Estes médicos fóronse integrando na estrutura sanitaria mexicana, o que representou sen dúbida un enorme esforzo, xa que representaban naquel momento o 10% do total de facultativos existentes na nación mexicana.

OS NOMES DO EXILIO: ALGÚNS APUNTES BIOGRÁFICOS

Exporemos a continuación (ordenados de forma alfabética) algúns apuntes biográficos dalgúns destes galenos

Antonio Alonso Puente (Santiago de Compostela, 1901-México, 1980). Licenciado en Medicina en Santiago. En 1936 era médico de

Ordes (A Coruña). Participou na resistencia organizada na zona no momento da sublevación militar. Tras pasar a Portugal e evitar á Policía portuguesa (PIDE), consegue chegar a México tras pasar por Cuba e Guatemala, onde residirá ata o seu falecemento. Alí casará con Estrela Concheiro García, cuñada de Francisco Comesaña.

Antonio Baltar Domínguez (Santiago de Compostela, A Coruña, 1906- Buenos Aires, 1970): Era fillo do famoso cirurxián compostelán Angel Baltar Cortés, director do Hospital de Santiago, pioneiro en técnicas cirúxicas, ademais de protector da familia Castelao. Estuda Medicina en Santiago de Compostela e logo amplía estudos en París e Berlín entre 1929 e 1933. Entre 1934 e 1936 desempeñou o cargo de profesor auxiliar de Histología e Anatomía Patolóxica da Universidade de Santiago. Ao mesmo tempo concentraba as súas inquietudes na creación da Agrupación ao Servizo da República de Compostela e na elaboración dos seus escritos publicados na revista P.A.N. (Poetas Andantes e Navegantes) co pseudónimo de Antón Martín.

Ao iniciarse o golpe de estado en xullo de 1936 tivo que ocultarse e é suspendido de emprego e soldo. Acaba tomando o camiño do exilio a Argentina en setembro de 1936 en compañía da súa esposa, Mireia Dieste, filla e sobriña respectivamente dos escritores Eduardo e Rafael Dieste. Revalida os estudos de Medicina na Universidade de La Plata e logo funda en Avellaneda un Sanatorio co tamén médico exiliado Gumersindo Sánchez Guisande. Tamén exerceu varios anos como médico na Patagonia. Chegou a ser catedrático de Histología e Anatomía Patolóxica na Universidade de Mendoza en 1953-1954. Tras a súa experiencia na Universidade, Antonio Baltar marchouse da provincia de Mendoza. Especializouse en Medicina Social da Organización Mundial da Saúde (OMS) e foi designado director dun equipo internacional da OMS na provincia de San Juan. Anos despois exerceu o mesmo cargo en Córdoba, onde acabou a súa carreira profesional. En Bos Aires forma parte do mundo cultural do exilio galego, sendo asiduo do famoso faladoiro do Café Tortoni, á que asistían Luís Seoane, Rafael Dieste, Arturo Cadrado, Manuel Colmeiro... e que foi

Correspondencia
david.simon.lorda@sergas.es

descrita por Alonso Montero como “unha “cátedra” de cultura e galeguidade nun tempo no que en Galicia só había ou silencio do medo e a miseria dous vencedores”. Formou parte da logia masónica de exiliados galegos “Antolín Faraldo” de Buenos Aires, con Luís Seoane e Arturo Cuadrado ou o doutor Gumersindo Sánchez Guisande entre outros, que promoverá iniciativas editoriais e culturais e a fundación do Fogar Galego de Anciáns, do que Baltar será un dos creadores. Entre 1956 e 1959 presidiu a Asociación Galega de Universitarios, Escritores e Artistas (AGUEA), a cal que organizou cursos de xeografía, historia, lingua e literatura galega, un homenaxe a María Casares, coloquios sobre os problemas de Galicia con intervencións de Valentín Paz Andrade, Rafael Dieste, Alberto Vilanova, Núñez Búa, Ramón de Valenzuela, ou unha velada necrolóxica dedicada ao pintor Carlos Maside; tamén promoveu a exposición de Díaz Pardo en 1957 no Centro Lucense e, en 1959, un coloquio sobre “A parroquia galega” dirixido por Otero Pedrayo. Como iniciativa dá AGUEA, tamén dirixiu, xunto a Luís Seoane, a editorial Citania que publicou importantes libros de Parga Pondal, Valentín Paz Andrade, Cruz Gallástegui, Emilio González López, Isaac Díaz Pardo, Eduardo Branco Amor, Fernández da Rega, Luís Seoane, etc.. Baixo o pseudónimo de “Luís Estévez”, colaborou na revista bonaerense Galicia emigrante, e tamén en De Mar a Mar.

Manuel Barbeito López (A Coruña, 1914 - La Habana, Cuba, 1997): Inicia estudos de Medicina en Madrid aínda que termina a carreira en Santiago entre 1934 e 1936. Se doctoró na Universidade de Madrid en 1943. Era bo cirurxián, liberal e de sentimentos galeguistas. Exiliouse en La Habana ata o seu falecemento.

José e Armando Barreiro Curtada: Os irmáns José (Santiago de Compostela, 1908-?) e Armando (Santiago de Compostela, 1905-?) Barreiro Curtada, se exiliaron a México en 1939 tras a Guerra Civil, exercendo alí a súa profesión.

Antonio Búa Rivas (Caldas de Reis, Pontevedra, 1916-México?): Chega a México en 1946.

Benito Búa Rivas (Caldas de Reis, Pontevedra, 1919-México, 1974): Militaba no PSOE e estudaba medicina cando comezou a Guerra Civil. Durante a guerra foi auxiliar facultativo de Sanidade Militar e ao concluír tivo que marchar ao exilio mexicano desde Francia logo de permanecer algún tempo no campo de refuxiados Argeles-sur-Mer. En xullo de 1939 chega a México no buque Ipanema xunto con outros médicos galegos. En México completou os seus estudos de Medicina en Puebla de los Ángeles onde xa residiu ata a súa morte. Foi membro do Comité das Mocidades Socialistas en México.

Fernando José Chacártegui Barbier (Liverpool, Gran Bretaña, 1914-?): xa fixemos referencia a este galeno no anterior artigo polo seu

apoio á guerrilla na posguerra. Exíliase a Venezuela en 1940 e alí traballou nas campañas contra a malaria do Ministerio de Sanidade.

Francisco Comesaña Rendo (Cienfuegos, Cuba, 1913-Tui, Pontevedra, 1997): xa fixemos referencia a este galeno no anterior artigo polo seu apoio á guerrilla na posguerra. Consegue finalmente exiliarse primeiro a Cuba e pouco tempo despois trasládase a México. Tras longos anos de exilio en México, en 1976 regresou a vivir xunto coa súa familia a Tui (Pontevedra).

Alfonso Díaz Trigo (Buenos Aires, 1912-1968): Oriúndo de Lugo, aínda que nace en Argentina, estivo en España dende neno. Estuda Medicina en Santiago, Valladolid e Madrid. Ao comezar a sublevación exercía en Madrid e abraza a causa republicana. Ao acabar a guerra tivo que fuxir a Argentina. Militou na Agrupación de Intelectuais Demócratas, na Agrupación Galega de Universitarios Escritores e Artistas (AGUEA) e na Comisión de Cultura do Consello de Galiza. Chegou a desempeñar a cátedra de Historia da Medicina na Universidade de Buenos Aires, onde publica o libro Medicina precolombina (1968).

Angel Díaz Vázquez (Ribadeo, Lugo, 1912- Caracas, Venezuela, 1983): Estuda a carreira en Madrid. En 1936 era inspector de Sanidade en Madrid e axudante da cátedra de Pediatría da Facultade de Medicina. Combateu nas filas de Sanidade do Corpo de Carabineros republicano. Ao terminar a Guerra Civil tras escapar a Francia consegue exiliarse en Venezuela onde desempeña diferentes postos e traballos relacionados coas enfermidades tropicais.

María Dicker (Rusia,-? Irún?, ¿1941?): Odontóloga que exerce en Ourense. Autorizada pra exercer a profesión en España dende 1911. Casada con Wladimiro Volodia Dainow (o cal parece que non tiña o título de dentista legalizado), co cal consultaba nun Gabinete Dental na Praza Maior de Ourense, e hai moitos anuncios na prensa da época deste gabinete Dental. Eles inauguran a saga de dentista ruso-xudeus (Zbarsky, Kúper,...) que se establecen en Galicia desde primeiros anos do século XX. Aínda que non temos datos ben confirmados, pensamos que iste matrimonio de dentistas tivo que exiliarse a París nos anos da guerra civil. Xa logo sufriron as consecuencias da invasión nazi en Francia, xá que foron internados no campo de concentración de Drancy (París). Consiguen volver a fuxir dese país en torno a 1941 grazas á axuda de familiares de España e Ginebra. É unha historia aínda por reconstruír e recuperar (e andan xá outros médicos historiadores nesa tarefa), pero podemos afirmar que xa nunca voltaron á Galicia.

Álvaro Domínguez Benavides (Ponteareas, Pontevedra, 1902-1977): Estuda a carreira en Santiago licenciándose en 1926. Exercía en Ponteareas como médico e analista. Consegue chegar a Venezuela en 1942. Alí traballa como médico rural en Grita-Zulia

ata o seu falecemento.

Antonio Encinas Rodríguez (Ribadavia, Ourense, 1892-México, 1974): Estudou Medicina nas Universidades de Madrid e Salamanca. Foi médico do Colexio de Huérfanos de Correos e secretario do Colexio Oficial de Médicos de Madrid. Ao iniciarse a sublevación militar tomou importantes decisións naquel Colexio. Logo foi maior médico provisional no Corpo de Carabineiros. Chegou a México por Nuevo Laredo en xaneiro de 1940. Foi pediatra do Sanatorio Español e da Policlínica de Especialidades en México D.F., onde exercían moitos médicos españois. Publicou moitos traballos sobre o factor Rh e a nutrición do lactante.

Antonio Fernández Carnicero (Baños de Molgas, Ourense 1904 - México, 1997): Estuda a carreira de Medicina en Santiago, terminándoa en 1925. É durante eses anos en Santiago cando inicia a súa militancia no Partido Comunista. Solicita colegiarse en Ourense en xullo de 1928, residindo nese momento no seu pobo natal e exercendo como médico libre. Xa en Ourense será médico xeneral e desde 1930 firmou contrato como médico dunha compañía ferroviaria. Tiña a súa consulta enfronte da porta da Estación de Ourense no Barrio da Ponte/ Concello de Ponte Canedo (Ourense). Os luns consultaba gratis ás familias pobres que acudían á súa consulta.

Activo militante do Partido Comunista, xunto con outros compañeiros de partido (Luís Soto, Juan Nóvoa...) participa na edición dun xornal obreiro entre 1931-1932, chamado El Soviet.

Foi buscado polos falanxistas ao iniciarse o golpe de estado de 1936, mais consegue pasar a "raia seca" por Tourem (Portugal) e chegar a Chaves coa axuda de varios curas e familiares. En Chaves é inicialmente detido polas autoridades portuguesas pero grazas á axuda dun familiar duns amigos e pacientes ourensáns consegue eludir/negociar a súa repatriación e partir inmediatamente cara a Lisboa. Tras pasar por un campo de concentración en Francia exíliase en México onde xa se establece como médico.

A súa consulta e domicilio foron arrasados polos falanxistas, mais un descoñecido recolleu o título de médico de entre os rescoldos e fílle chegar á familia. Grazas o cal puido establecerse inmediatamente como médico no exilio.

Consegue reunir en México á súa familia, composta por a súa esposa María Bouzas e dous fillos (cinco meses de idade, Roberto, e tres anos, Antonio) quen conseguiron salvarse da represión dos falanxistas. Non tiveron a mesma sorte outros familiares próximos, asasinados nas primeiras semanas tras o inicio da guerra. A súa esposa era mestra e pertencía ao colectivo de mestres "Agrupación de Traballadores do

Enseño de Ourense", coñecido polas siglas "ATEO". A ATEO sufríu unha forte represalia nos días da guerra e posguerra (o ten moi ben documentado Xosé Manuel Cid nos seus traballos).

En México e en compañía de Luís Soto, proseguirá un importante activismo político. Hai numerosos testemuños documentais e orais da participación de Fernández Carnicero na actividade antifranquista en México, polo menos ata finais dos corenta vinculado ao "Grupo Gallego de la UGT en México" (cuxo máximo representante era Luís Soto). Contribuirá a formar a "Comisión Gallega de Ayuda a la Junta Suprema de Unión Nacional" en 1944, sendo responsable de propaganda da mesma, e que se integra na "Federación de Organismos de Ayuda a los Republicanos Españoles" (FOARE). Outra das iniciativas político-culturais desenvolvidas en México polo exilio galego ligado ao "Padroado da Cultura Galega en México" será a revista Vieiros, que editou catro números entre 1959 e 1968, e na que se conseguiu a conexión e participación do galeguismo no "exilio interior", tanto o da xeración Galaxia como o de xeracións novas dos anos sesenta en posicións nacionalistas máis marxistas. Fernández Carnicero participará no financiamento do primeiro número de Vieiros, no que entre outros escriben Domingo García Sabell, Ramón Otero Pedrayo, Florentino Cuevillas ou Ramón Cabanillas. Vieiros estaba dirixida polo político e mestre Luís Soto, o cineasta Carlos Velo e o poeta Florencio Delgado Gurriarán, todos eles ourensáns. Segundo os datos achegados por Elixio Villaverde, o galeno ourensán colaborou economicamente, e de forma xenerosa, tanto co Partido Comunista como coas diferentes iniciativas galeguistas en México ao longo de toda a súa vida.. O médico ourensán mantivo as súas firmes conviccións marxistas no exilio e ata o fin dos seus días. Xa non regresará a España ata logo da morte de Franco. Fíxoo en agosto de 1978 coa súa esposa e acompañados do agregado cultural de Cuba en México.

O seu fillo maior, Antonio Fernández-Bouzas, tamén foi logo médico, exercendo como investigador na Universidade Nacional Autónoma de México (UNAM). Un dos seus netos, Antonio Armonía, é un guionista do cine mexicano actual, que nalgún dos filmes nos que participou (Por la libre, 2000) xá fixo un guiño á historia do médico Carnicero. Dende hai uns anos prepara outro proxecto (Mi padre) centrado na historia da súa familia e no que de novo vai ter un papel moi destacado a figura do avó exiliado.

Luís Fanjul Álvarez-Santullano (Oviedo, 1904- México D.F., 1992): Estaba casado coa farmacéutica Mariña Peña, filla do xinecólogo ourensán represaliado Manuel Peña Rey. Obtivo o doutoramento en Medicina en Madrid en 1930. Fanjul, bacteriólogo, amplía a súa formación en Alemaña da man de Loewenstein, autor do cultivo do bacilo da tuberculose. Chegou a ser Xefe do Laboratorio de Hematología da

Facultade de Medicina, que dirixía Pittaluga. Estivo becado pola JAE en Viena en 1931 e 1932. Monta con Gonzalo Gurriarán unha consulta en Madrid xusto antes de comezar a guerra. Foi discípulo de Negrín e chegou a ser tenente coronel Xefe dos Servizos de Sanidade do Corpo de Carabineros. Exiliouse en México en 1940 onde traballou en diversos laboratorios farmacéuticos. A súa esposa Mariña Peña Bouzas (Viascón, Pontevedra, 1915- México D.F., 2002) acompañouno no seu exilio mexicano, truncándose a súa expectativa profesional iniciada xa nos seus anos de formación en Madrid na Residencia de Señoritas vinculada a la JAE.

Rafael Fernández Cardoso (Andalucía, 1884- Arxentina, 1951): Médico dentista. Chegou a Ribadeo nos anos vinte. Foi alcalde de Ribadeo en 1931 polo Partido Republicano Radical, onde gobernou en coalición cos socialistas. Candidato a Cortes en febreiro de 1936. É procesado con condena pero consegue fuxir por mar dende a costa en Cabanela (Ribadeo) ata Asturias coa súa esposa.

José María Fernández Colmeiro (Silleda, Pontevedra, 1898- París, Francia, 1959): Pasa a súa mocidade en Montevideo, onde tamén cursa os estudos de Medicina. Foi colaborador do xinecólogo galego Manuel Varela Radío en Madrid na época da Segunda República. Tras enrolarse como médico do exército republicano, ao finalizar a Guerra Civil, exíliase a París. Cando falece en 1959 estaba á fronte do Servizo de Roetgenterapia da Fundación Curie.

Manuel Fernández Márquez (Bilbao, 1898-?): De familia oriúnda de Lugo, aínda que nacido en Bilbao, estuda a carreira de Medicina en Santiago, onde se licencia en 1930. Logo especializouse en Obstetricia. Na guerra foi capitán médico no exército republicano na Fronte do Norte e en Cataluña. Estivo internado en Francia nun campo de refuxiados. Chega a México en 1939 no buque Ipanema como outros médicos como os irmáns Losada ou Lema Pintos. En México tivo relación cos ambientes socialistas do exilio.

Ramón Fernández Mato (Cespón, A Coruña, 1889-?): Estudou a carreira de Medicina en Santiago. Comezou a súa actividade política en Acción Galega con Basilio Álvarez, vinculándose posteriormente a Casares Quiroga e Portela Valladares. Foi Director Xeneral de Seguridade con Portela Valladares e Gobernador Civil de varias provincias. Deputado polo Partido de Centro, de Portela Valladares, por Lugo en 1936. Foi redactor de El Liberal, colaborou en Blanco y Negro e foi director de El Pueblo gallego. Exíliase en Cuba, Venezuela, Santo Domingo, e anos máis tarde, en México.

José Fernández Serrano (Ferrol, A Coruña, 1907-?): Hai discrepancias na bibliografía e as fontes manexadas acerca da súa profesión sa-

nitaria. Para uns autores era médico que desempeñou o cargo de Oficial de Sanidade da Armada, pero para outros era practicante, formado na Universidade de Santiago e chegou a ser auxiliar de Sanidade da Armada. Na Guerra Civil chegou á URSS en 1938 no cruceiro auxiliar "Cabo San Agustín". En Rusia traballou de médico en Kramatorsk, Tashkent e Crimea. Ingresou no Partido Comunista en 1947. Regresou a España en 1957.

Ramón García Cerviño (Rellas, Silleda, Pontevedra, 1901- Cuernavaca, México, 1971): Licenciase en Medicina en Santiago de Compostela. Ingresou na Sanidade da Armada en 1926. En 1931 especialízase en Cardiología e Tisiología en Madrid. Desde 1934 e durante a Guerra estivo no Hospital Militar de Cartaxena. Chega a México como exiliado político en xuño de 1939. Foi médico en diferentes hospitais naquel país e fundou o Hospital de San Ángel na cidade de México. Publicou numerosos traballos da súa especialidade.

Leoncio Jaso Roldán (Vigo, Pontevedra, 1903- Caracas, 1992): Estuda a carreira de Medicina en Santiago e Madrid, onde se licenciou en 1925 e se doctorou en 1932. Foi axudante de Nóvoa Santos na materia de Patoloxía Xeral na Facultade de Medicina de Madrid. En 1931 foi pensionado pola JAE para ampliar estudos en Estrasburgo, Munich e Viena. Ao comezo da Guerra Civil o seu pai foi fusilado. Foi capitán médico provisional na Forza Aérea da República. Exíliase a Venezuela onde chega en 1940. Nese país foi médico adxunto da División de Tuberculosis do Ministerio de Sanidad e Asistencia, publicando numerosos traballos sobre o tema da tuberculose e a insuficiencia cardíaca. Xubilouse en 1974 e residiu en Caracas ata o seu falecemento.

Simeón Kúper Hornstein (Ucrania, URSS, 1879- Moscú, 1957): Médico de ascendencia xudía, nacido en Rusia, emigrado primeiro a Lodz (Polonia) e logo a Suíza. Alí coñeceu a outro xudeu ruso chamado Wladimiro Dainow, do cal xa falamos uns párrafos máis atrás e quen posuía unha clínica odontolóxica en Ourense e con quen marchou a traballar. Primeiro exerceu en Ourense entre 1905 e 1907, pra logo marchar a Vigo. Varios dos seus familiares (o seu cuñado Abraham Zbarsky e o fillo deste, Jacobo Zbarsky) foron fusilados no verán do ano 1936 en Pontevedra. El é xulgado en Vigo por incitación á rebelión, co resultado de sobresemento provisional. Estivo encarcerado ata 1938, momento no consegue saír do cárcere nun intercambio de prisioneiros levado a cabo pola Cruz Roja Internacional. Marcha entón a residir na Unión Soviética.

Elisa Kúper (Ucrania, URSS, 1885- ?): Vídua e cunha filla, Lydia (nada en 1911), emigra a Galicia a traballar como dentista co seu irmán Simeón Kúper. Foi detida polos sublevados ao comezo da Guerra Civil e permaneceu encarcerada en Vigo, nunha prisión que estaba enfrente da súa casa. Foi liberada nun intercambio de prisioneiros a finais de

1938, xunto a Simeón Kúper e o seu sobriño Elías. En 1939 emigrou cos seus familiares a Moscú.

Alejandro Kúper Kuperstein (Ginebra, Suíza, 1911- España, 1989): Médico endocrinólogo. Fillo de Siméon Kúper. Criouse en Vigo e estudou Medicina en Santiago de Compostela, terminando a carreira en 1934. Especialízase con Maraño en Endocrinoloxía. Durante a carreira estivo militando na FUE (Federación Universitaria de Estudiantes) e en 1936 ingresa no Partido Comunista. Ao comezar a Guerra Civil exercía en Vigo. Foi intérprete dos conselleiros soviéticos da Brigada de Tanques, e, máis tarde, secretario cultural da Comisión do Partido Comunista na embaixada soviética de Barcelona. Nesa época xa era un axente da NKVD (servicios de intelenciasoviética) e, tras a caída de Cataluña, abandonou España cos seus familiares, acompañando ao persoal da embaixada, para ser acollidos na URSS. Estivo en misións políticas en México entre 1942 e 1948. En 1953 deixa a URSS e viviu en Bucarest e Praga ata que regresa a España en 1988, falecendo aos poucos meses do seu regreso. A súa esposa, Concepción Ema Berenguer (Santander, 1912- Moscova, URSS, 1943), foi médico radióloga, habendo estudado a carreira de Medicina en Santiago.

José María Lema Pintos (Santiago, 1913- México, 2005): Licenciado en Medicina en Santiago en 1935 e 1936. A guerra cóllelle en Santander onde estaba cunha bolsa de estudos na Universidade de Verán. Activo membro do Partido Comunista e da FUE. Na Guerra Civil foi capitán médico. Director de hospital divisionario e xefe de Sanidade de Brigada. Ao finalizar a guerra estivo internado nos campos de concentración de Arlés-sur-Tech e en Le Barcarés. Chega a Veracruz (México) no buque Ipanema en xullo de 1939 con axuda do SERE (Servicio de Evacuación de los Republicanos Españoles). Exerceu a como médico e pediatra en México.

Jesús López Bermúdez (A Coruña, 1913-1995): Exerceu como médico nas filas do exército republicano desde os primeiros días da guerra nas milicias que defenderon Madrid. Médico exiliado en Francia. Ingresou no campo de concentración de Argèles-sur-Mer en maio de 1941, de onde sae aos poucos meses. Estivo tamén no campo de Barcarés. Participou en actividades de resistencia contra a ocupación nazi en Francia. Regresa a Galicia no ano 1954. A súa familia e achegados conservaron unha extensa e diversa colección de fotografías que recollen actividades sanitarias na fronte, hospitais e os campos de internamento franceses da inmediata posguerra.

Hermenegildo Losada Loureiro (Maceira, Covelo, Pontevedra, 1899- México, 1985): Licenciado en Medicina en Santiago en 1925. Era veciño de Tui (Pontevedra), onde foi destacado dirixente socialista e presidente da Fronte Popular. Forma parte do "Comité para a defensa da República", que organiza a defensa da vila ata a súa caída

polas forzas rebeldes o 26 de Xullo de 1936. Foi xefe de sanidade da 11ª Brigada Mixta e, trala contenda, pasa exiliado a Francia, onde estivo internado no campo de concentración de Le Barcarés. Chega a Veracruz (México) no buque Ipanema en xullo de 1939 co seu irmán Marcelino. Ambos, en 1940, abren unha clínica médico-cirúrxica na cidade de México. Tamén exerceu como profesor no Instituto Hispano-Mexicano Ruiz de Alarcón. Nese país aproximouse ao grupo dos socialistas galegos no exilio.

Marcelino Losada Loureiro (Maceira, Covelo, Pontevedra, 1901- México, 1979): Licenciado en Medicina en Santiago en 1926. Na Guerra Civil foi tenente médico na Escuela Popular de Guerra de Cataluña. Socialista, exiliado en México do mesmo xeito que o seu irmán Hermenegildo Losada. Nese país participou das actividades dos socialistas galegos exiliados.

Manuel Miñones Bernárdez (Corcubión, 1898- Buenos Aires,?): Licenciado en Medicina en Santiago e Madrid en 1923. Médico forense do seu pobo natal, vese obrigado a emigrar a Arxentina en xullo de 1936. Seguiu desempeñando a súa profesión en Buenos Aires e foi directivo da Agrupación de Intelectuales Demócratas Españoles. O seu irmán, José Miñones, era deputado por Unión Republicana pola Coruña e foi fusilado en decembro de 1936.

Ramón Mosteiro Carballido (Nueva York, EEUU?): Fillo de emigrantes galegos, instálase en Galicia, a comezos dos anos 30, para estudar Medicina en Santiago. Ao estalar a guerra regresou aos Estados Unidos onde seguiu a súa militancia socialista. En 1937 chega a ser secretario xeral da Fronte Popular Antifascista Galego en Nova York. Participou con Castelao en Estados Unidos en varios mitins en defensa da España republicana. En 1938 estivera en Barcelona axudando á República e ao concluír a guerra regresa a Nova York, onde faleceu e gozaba de gran prestixio entre os exiliados galegos.

Alejandro Otero Fernández (Redondela, Pontevedra, 1888- México, 1953). Estuda Medicina en Santiago de Compostela onde se licencia en 1910 con premio extraordinario. Especialízase en Obstetricia e Ginecología. Foi profesor auxiliar desta especialidade na Universidade Central de Madrid en 1912. Pensionado pola JAE en Alemaña e Austria para o estudo do cancro de útero. En 1913 obtén a cátedra de Obstetricia na Universidade de Granada, da que será reitor en 1932. Afiliado ao PSOE e á UGT, foi concelleiro de Granada e deputado a Cortes por Pontevedra en 1931. Tamén foi subsecretario do Ministerio de Defensa durante a Guerra Civil. Ao terminar esta marchou a Francia, onde formou parte do Servizo de Evacuación de Refugiados Españoles (SERE). En marzo de 1940 viaxa a México, e, durante un ano, traballou como empregado administrativo nunha fábrica por carcer de título. Posteriormente ocupou o cargo de Xefe de Servizo de

Ginecología do Hospital Español e tamén tivo aberta unha importante consulta privada. Prosegue a súa actividade política chegando a ser vicepresidente do PSOE en México.

José Pardo Gayoso (A Coruña, 1904- Houston, Texas, EEUU, 1978): Estuda Medicina en Santiago e en Valladolid, terminando os seus estudos en 1925. Ingresou na Escola Nacional de Sanidad e foi inspector provincial de Sanidade en Teruel e en Cáceres. Estivo becado pola Fundación Rockefeller para estudos de pediatría Social. En 1932 dirixe o consello local de Acción Republicana de Teruel e será deputado por Izquierda Republicana desa provincia en 1936. Ocupa o cargo de subdirector da Sección Central de Hixiene Materno-Infantil da Dirección Xeral de Sanidade. Exíliase a Venezuela en 1939, onde desempeña diferentes traballos como pediatra do Ministerio de Asistencia Social en Mérida, Andes, Maracaibo e na zona de Trujillo. Pasados algúns anos de labor rural puido revalidar os seus estudos de Medicina na Universidade Central de Caracas e empezar a exercer privadamente na capital. Regresou a España, pero faleceu en Estados Unidos tras unha intervención cirúrxica.

Germán Quintela Nóvoa (Argentina, 1908- 2001): Fillo de emigrantes galegos en Arxentina que, de neno, volve cos seus pais a Galicia. Tras cursar a carreira en Santiago en 1932 e facer o doutoramento en Madrid, retorna a Vilagarcía de Arousa onde exerce como médico privado ata o ano 1936. É detido o 15 de agosto e sometido a xuízo na cidade de Pontevedra diante dun tribunal militar que o acusou de ser separatista e "antiespañolista", así como de pertencer ao Partido Galeguista. Estivo preso na Illa de San Simón ata marzo de 1937. Foi posto en liberdade tras pagar unha cuantiosa cantidade de diñeiro en concepto de "responsabilidades políticas" e tamén contribuíu á súa liberación o feito de que era cidadán argentino. Regresa a Buenos Aires en 1938. Chegou a ser a subdirector do Hospital do Centro Galego de Buenos Aires.

Alfonso Daniel Rodríguez Castelao (Rianxo, A Coruña, 1886- Buenos Aires, 1950): Médico, artista e político. Estuda Medicina aínda que hai que sinalar que a súa dedicación profesional á mesma foi durante un período moi breve. Foi un dos líderes políticos máis importantes na historia da Galicia do primeiro terzo do século XX. Moi estreitamente vinculado ao grupo ourensán da revista Nós (Ramón Otero Pedrayo, Florentino Cuevillas, Vicente Risco?), pasa gran parte da súa vida, antes de exiliarse, entre Arousa e Pontevedra. A súa obra artística e de ensaio foi sempre máis próxima ao pobo galego que a do resto da Xeración Nós. É a il a quen se debe o título da revista Nós e a dirección artística da mesma, e é que os seus traballos pictóricos (que ilustraron numerosos xornais da súa época: Nós, Galicia, El Pueblo Gallego, etc...) eran de tanta ou maior importancia que os literarios. Era unha arte gráfica que utilizaba a prensa como canle de expresión.

Foi un dos máximos dirixentes do Partido Galeguista. Salva a súa vida en xullo de 1936 xa que estaba en Madrid nesas datas. Permanece en Valencia durante parte da Guerra Civil e é cando publica os seus álbums da guerra: Atila en Galicia (1937), Galicia mártir (1937) e Milicianos. Algúns dos seus familiares son represaliados. Exiliado en Arxentina donde continuou coa súa obra pictórica e política, chegando a formar parte do Goberno republicano no exilio.

Gumersindo Sánchez Guisande (Santiago de Compostela, 1894- Buenos Aires, 1976): Licénciase en Medicina en Santiago en 1915. Profesional de prestixio, exerceu a pediatría coa súa esposa, a médica galega Elisa Fernández de la Vega, que faleceu en 1933. Foi cate-drático de Anatomía en Sevilla e Zaragoza, e chegou a ser decano da Facultade de Zaragoza entre 1931 e 1936. Personaxe polifacético que non só destacou como profesor universitario de Anatomía, senón como pediatra, historiador, militante de Izquierda Republicana. Era concelleiro do Partido Republicano Radical Socialista (PRRS) en Zaragoza entre abril de 1931 a 1933 cando dimitiu de concelleiro para poder dedicarse de maneira total ao decanato da Facultade de Medicina de Zaragoza. Tamén foi concelleiro republicano desta cidade en xullo de 1936.

Ao estalar a Guerra Civil refuxiouse en Galicia, entre Santiago e Vilagarcía de Arousa, conseguindo, vía Lisboa, chegar a Argentina en 1936; mentres, os seus fillos quedaron en España cuns familiares e non se puideron reunir con el ata 1948. Ao chegar a Argentina non contaba con parentes ou amigos aos que acudir en busca de axuda. Tampouco tiña documentación coa que demostrar a súa formación médica, polo que a súa experiencia no exilio constituíu un alarde de tesón e vontade de servizo. Recibiu a axuda dalgúns colegas, que facilitaron a súa incorporación laboral á clínica do Centro Galego de Buenos Aires como simple practicante, tarefa que desempeñou mentres preparaba a reválida do seu título de Medicina. Conseguindo isto último, converteuse en médico de planta e co tempo chegaría a ser xefe da dirección médica do Centro.

Con Antonio Baltar Domínguez, funda un sanatorio en Mendoza. Ocupará a cátedra de Anatomía da Universidade desa cidade arxentina. Participou nos famosos faladoiros do Café Tortoni en Bos Aires e alí está constantemente presente en cantos actos, de todo tipo organizan as colectividade galegas. Imparte numerosas conferencias, publica múltiples traballos científicos e sociolóxicos e organiza cursos... Soubo labrarse un recoñecido prestixio en Argentina. Vinculado de novo ao ensino, en 1949 foi nomeado catedrático de Anatomía da Universidade de Cuyo, en Mendoza, onde terminou a súa vida académica e onde a súa obra, como a doutros ilustres españois expatriados, sigue viva no seu país de adopción. Foi autor de varias monografías e obras literarias entre as que destacan: Historia de la Medicina, El Padre Fei-

jóo y los anatomistas españoles de su siglo o Seis cantos galegos.

Membro da masonería. Formou parte da logia Antolín Faraldo. Nela participaban numerosos exiliados galegos en Bos Aires: Luís Seoane, Arturo Cuadrado, Horacio Bermúdez Abente, Elpidio Villaverde, Ramón Rey Baltar, o médico Antonio Baltar Domínguez ou o novelista ourensán Eduardo Blanco Amor. Esta logia, ademais de promover iniciativas editoriais e culturais, fundou o Fogar Galego para Anciáns de Domcelaar. Esta institución foi fundada en 1943 por este grupo de galegos conmovidos pola triste nova de que achouse a unha anciá ourensá morta a causa do frío nas rúas da cidade.

Representou ao Goberno galego no exilio en varias ocasións. Íntimo amigo de Castelao, e foi un dos médicos que o atendeu na súa enfermidade, estando presente cando faleceu, sendo a persoa responsable da súa embalsamamento.

Sobrido Ricoy: Médico dentista, exiliado en América tras a guerra, onde faleceu.

José María Souto Candeira (A Garda, Pontevedra, 1913- EEUU, 1997): Estuda Medicina en Madrid entre 1930 e 1936, onde ademais de formar parte da xeración da Residencia de Estudiantes, chegará a ser discípulo de Negrín. Foi activo membro da Federación Universitaria de Estudiantes (FUE) e das Juventudes Socialistas Unificadas. Ao comezar a sublevación militar atopábase en Santiago e enrólase no exército nacional para tratar de esconderse así das represalias. Traballou como practicante en Boñar (León). Puido completar a licenciatura na Universidade de Santiago en 1939. Traballou en Madrid entre 1942 e 1950. Marchou exiliado a Venezuela, onde foi profesor de Fisiología na Universidade de Mérida. En 1962 pasa a Estados Unidos onde traballa sobre o cancro coa Comisión de Enerxía Atómica de EEUU.

Paulino Suárez Suárez (Nogueira, Taboada, Lugo, 1884- 1970): Licenciado en Medicina en Santiago en 1909, termina o doutoramento en Madrid en 1918 cunha tese sobre a pelagra. Estivo moi vinculado á xeración da Residencia de Estudiantes e á Junta de Ampliación de Estudios (JAE) pola cal foi pensionado en Suíza e Inglaterra. Sorpréndelle a Guerra Civil como director do Laboratorio de Bacteriología e Serología que a JAE puxera en marcha na Residencia de Estudiantes de Madrid, da que chegaría a ser Subdirector. Discípulo e colaborador de Negrín en tarefas políticas ao comezo da guerra. Ao acabar a Guerra Civil marchou a Cuba e traballou no Instituto Bioquímico de La Habana e na práctica privada. Volveu a España en 1950.

Roberto Tizón Aguiar (Ourense, 1893-?): Médico odontólogo. Licenciado en Medicina e Cirurxía en setembro de 1920 na Facultade de Medicina de Valladolid. Completou estudos de Doutoramento entre 1928-1929, pero non leu a tese doutoral.

Nos anos da Segunda República atopámolo exercendo como odontólogo en O Carballiño (Ourense), onde era coñecido como El Ruso, pois estaba casado cunha muller ruso-xudía, chamada Eva Dainow, a cal estaba emparentada coa familia de dentistas ruso-xudeus, Dainow Dikers, establecidos en Ourense desde primeiros anos do século XX. Segundo os informes que hai no Expediente de Responsabilidades que lle inician en 1939: “celebraba reuniones en su casa a las que acudían única y exclusivamente personas destacadísimas del campo marxista, haciendo propaganda y divulgación de obras marcadamente comunistas, y dada su cultura sabía atraerse con facilidad a las gentes en las que influyó poderosamente para su formación política...”.

En 1937 e obrigado a marcharse de Ourense para Coruña. Dende alí vai viaxar primeiro a Ginebra, dende onde pasará mais tarde a Francia. Alí traballa no Hospital de San Luís en París. É condenado en 1940 polo Tribunal Responsabilidades Políticas de A Coruña a “8 años de inhabilitación especial para cargos del Estado, Provincia o Municipio, de Empresas de cualquier orden en que éstas tuviesen intervención de establecimientos de crédito y entidades que exploten servicios públicos; a 4 años de destierro a distancia mayor de 100 kilómetros de Carballiño y al pago de 1.500 pesetas”.

Regresou a España ao finalizar a guerra, e estivo en Madrid entre 1941-1947. Non conseguimos confirmar se puido dedicarse á profesión médica ou á actividade odontológica, dado que tivo problemas para a súa colexiación en Madrid, onde lle esixían o certificado de depuración. Con todo, fontes orais indirectas apuntan que emigrou a Francia e outros a Arxentina, pero realmente non coñecemos a súa traxectoria vital nin profesional tras o seu regreso a España na posguerra.

Gaspar Tomé Alonso (Vilalba, Lugo, 1904-?): Estuda a carreira en Barcelona, licenciándose en 1931. Consegue exiliarse a México en 1947.

Manuel Varela Radío (Pontevedra, 1873- Madrid, 1962): Catedrático de Obstetricia e Ginecología na Universidade de Santiago desde 1905 e na Universidade Central de Madrid desde 1919. Foi un dos máis famosos xinecólogos de España. De ideoloxía liberal, foi deputado por Pontevedra (baixo as siglas de FRG-ORGA) nas Cortes Constituíntes de 1931. Inicia a súa formación en España, ampliándoa no estranxeiro principalmente en Alemaña a través da JAE. Segundo destaca Gurriarán (2006), transformouse nun dos homes de confianza da escola de Giner dos Ríos e da JAE.

O doutor Manuel Varela Radío tivo que tomar o camiño do exilio en outubro de 1936, voluntariamente, por temor a represalias incontroladas. Logo de permanecer un tempo en Francia, instalouse en Zúrich

(Suíza). Foi separado do seu cargo polo goberno da República, por abandono de servizo en xuño de 1937. Regresou do seu exilio en 1941, logo de negociar coas autoridades franquistas. Á súa chegada viuse sometido a procesos varios en tribunais encargados da represión e depuración. Foi separado do seu cargo polas novas autoridades en xaneiro de 1941. Foi repostado en novembro de 1945, con perda dos haberes non percibidos, pero foi xubilado por idade poucos días mais tarde. O pioneiro da ginecología moderna e principal axente de JAE, continuou coa práctica privada case ata a súa morte. O seu fillo, o xinecólogo e ex-secretario de Estado de Sanidad, Manuel Varela Uña, editou en 2009 un libro de memorias no que achega moitos datos e fotografías da súa familia, do exilio e do retorno a Madrid.

Leoncio Virgós Guillén (Velilla de Ebro, Zaragoza, 1882- Patagonia, Argentina, 1938): Médico e Farmacéutico. Profesor Auxiliar de Química na facultade de Farmacia de Santiago desde 1919. Era membro do PSOE, do cal ostentou a súa representación na zona de Santiago desde 1931. Na trastienda da súa farmacia celebrábanse a miúdo reunións de socialistas composteláns. Ao comezo da sublevación foi cesado e permaneceu agochado ata que consegue embarcar, vía Vigo, para Argentina. Exerceu a medicina em Los Menucos-Patagonia, antes de instalarse en Buens Aires onde morreu pouco tempo despois por mor dunha tuberculose.

Elías Zbarsky Kuper (Odessa, URSS, 1905-URSS,?): Fillo de Abraham Zbarsky e irmán de Jacobo Zbarsky, ambos os fusilados. Dentista veciño de Vigo. Formado como odontólogo en Madrid. En 1936 é xulgado en Vigo por incitación á rebelión co resultado de sobresemento provisional. En 1938 é trocado por outros presos xunto cos seus familiares (tíos) Simeón Kuper e Elisa Kuper. En 1939 emigraron a Moscú.

COMENTARIO FINAL

A guerra civil española levou ao exilio a case un millón de españois. Repartidos por todo o mundo, estes exiliados, os seus fillos e os seus netos mantiveron vivo o ideal dunha España democrática, onde reina-se a legalidade constitucional e fóra posible a convivencia pacífica de tódolos españois. Valgan estes nomes de médicos galegos exiliados que nestas liñas temos recordado para representalos a todos eles. Como di o filósofo e exiliado republicano Adolfo Sánchez (2002): "Al recuperar del olvido al exilio, España recupera una parte de sí misma". Podemos aplicar isto mesmo á Medicina galega e a súa Historia.

BIBLIOGRAFÍA

1. ÁLVAREZ VIDAL, J. (1997): "El colectivo ruso en La historia de nuestro colégio", Punto de encuentro. Revista Oficial Colegio Odontólogos y Estomatólogos XI Región, 3, pp.28-33.
2. BARONA, J.L. (ed.) (2010): El exilio científico republicano, Valencia: PUV.
3. GUERRA, F. (2003): La Medicina en el exilio republicano, Madrid, Universidad de Alcalá de Henares.
4. GURRIARÁN RODRÍGUEZ, R. (2006): Ciencia e conciencia na universidade de Santiago (1900-1940), Santiago, Universidade de Santiago de Compostel
5. SIMÓN LORDA, D. (2010): Médicos ourensanos represaliados en la Guerra Civil y la Posguerra. Historias de la "Longa Noite de Pedra", Santiago, Fundación Dez de Marzo/Concello de Ourense.
6. SÁNCHEZ VÁZQUEZ, A. (2002): "Miradas sobre -y desde- el exilio". En VVAA. (2002): Exilio, Madrid: Fundación Pablo Iglesias.
7. SOLANES, J. (1991): Los nombres del exilio, Caracas: Monte Ávila.

Nota aclaratoria: Bibliografía básica recomendada ou citada no texto. Casi toda figura no libro SIMÓN LORDA (2010), A meirande parte do texto que se presenta neste traballo foi extraído do libro de David SIMÓN LORDA, "Médicos ourensanos represaliados en la Guerra Civil y la Posguerra"(2010, Fundación Dez de Marzo, Santiago). Suprimíronse os pés de páxina, referencias bibliográficas e fontes.